

2006 р.

Т.А.Говорушко, к.е.н, доц,

Національний університет харчових технологій

Т.А.Говорушко, к.э.н., доц,

Национальный университет пищевых технологий

T. Govorushko

National university of food technologies

**Теоретико-методологічні основи сутності і взаємозв'язку малого бізнесу та
малого підприємництва**

**Теоретические основы сущности и взаимосвязи малого бизнеса и малого
предпринимательства**

**Theoretical and methodological basis of the nature and relationship of small business
and small business**

Анотація. Досліджено теорію і методологію формування категорій «малий бізнес» і «мале підприємництво». Запропоновано авторське бачення трактування цих категорій.

Аннотация. Исследованы теория и методология формирования категорий «малый бизнес» и «малое предпринимательство». Предложено авторское видение трактовка этих категорий.

Abstract. Studied the theory and methodology of forming categories of "small business" and "small business." The author vision interpretation of these categories.

Ключові слова. *Економічна категорія, малий бізнес, мале підприємництво, методологія, теорія, практика.*

Ключевые слова. *Экономическая категория, малый бизнес, малое предпринимательство, методология, теория, практика.*

Keywords. *Economic category, small business, small business, methodology, theory and practice.*

Однією з найважливіших умов ефективності ринкової системи є існування та взаємодія підприємств великого, середнього та малого бізнесу, кожному з яких

належить певна роль в економіці країни. Цією чи схожою тезою починаються монографії та наукові публікації багатьох учених, які досліджували проблеми малого бізнесу з позицій своїх наукових інтересів. Найбільш відомими серед них є Варналій З.С. , Воронкова А.Є., Медяник В.Ю., Воротіна В.Є , Воротін Л.А , Герасимчук В. І. , Зіновієв Ф.В. , Комарницький І.М., Реверчук С.К., Парсяк В.Н. та інші . На особливу увагу заслуговують теоретичні ідеї С.Сімонді - економіста перехідної епохи від дрібного до великого машинного виробництва .

З думкою науковців важко не погодитись . Адже , як вірно зазначає колектив авторів монографії[14], своє значення сектор малого бізнесу продемонстрував у країнах, що зарекомендували себе як країни з розвинутою ринковою економікою , довівши ти самим , що без малого бізнесу ринкова економіка не спроможна ні функціонувати , ні розвиватися . Воротіна В.Є.в свою чергу підтверджує вище наведену думку тим , що „малий бізнес є атрибутом сучасної моделі ринкового господарства , надає економіці гнучкості , мобілізує солідні фінансові та виробничі ресурси , створює сприятливе середовище для конкуренції , забезпечує вирішення соціальних проблем [6, с.10] .

Додамо від себе , що саме малий бізнес є утворюючим фактором формування паритетності інтересів та цивілізованих ринкових відносин у суспільстві . Він історично довів свою ефективність , набуваючи нових форм при суспільно-політичних і соціально-економічних змінах .

Реверчук С.К. вважає , що основними перевагами малого бізнесу є його близькість до споживачів , працівників та постачальників [10,с.61]. На думку цього науковця однією з причин успішного розвитку малого бізнесу у сучасній змішаній економіці є та , що велике виробництво не тільки не протистоїть дрібному , як це було багато років у командній економіці відповідно до вимог соціалістичного господарювання , а навпаки , „культивує” оптимальне поєднання великих та малих фірм . Великі корпоративні об'єднання зовсім не наступають на малий бізнес , а взаємодоповнюють одне одного . І ця взаємодія є принциповою у всіх постіндустріальних країнах , в яких розвинута сфера малого бізнесу [11, с31-34] .

Економічна природа малого бізнесу визначається двома обставинами : по-перше такий бізнес об'єктивно існує та розвивається як певна цілісність на національному , регіональному та місцевому рівнях ; по-друге , малий бізнес є особливим типом підприємницької діяльності . Підхід до малого бізнесу як до сектору економіки заснований на виявленні єдності двох сторін суспільного виробництва : соціально-економічної та організаційно-технічної . Перша сторона представлена виробничими відносинами , що утворюють суспільну форму виробництва , а друга – продуктивними силами , тобто сукупністю матеріально-речових елементів виробництва , робочої сили та форм організації виробництва . Слід зауважити , що остання відображає (відповідно до рівнів кооперації та розподілу праці) способи та систему концентрації , централізації і спеціалізації виробництва [2, с.12].

В контексті визначення економічної сутності малого бізнесу важливо розуміти , що якраз форми організації виробництва є об'єктивною основою утворення підприємств різних розмірів [15, с.200]. Як справедливо зазначає Воротіна Л.І. , генетичне коріння походження суб'єктів ринкової економіки криється в суспільному розподілі праці та відособлені виробників . Ринок опосередковано об'єднує їх через обмін та ціноутворення. Малий бізнес в ринковій економіці стає суспільною формою малої виробничої одиниці, а економічними особливостями , що відрізняють його , є відособленість (господарювання на свій страх та ризик) , вузька спеціалізація , реалізація вироблених товарів (послуг) на ринку через купівлю-продаж[6,с.4]. .

На думку Реверчука С.К. сучасний малий бізнес – це система суперечностей , які забезпечують його розвиток . Для сектора малого бізнесу характерними є дві найсуттєвіші ознаки : низька індивідуальна цінність і висока суспільна корисність . Висока суспільна корисність малого бізнесу виявляється в численних макро- та мікроекономічних , соціальних , екологічних та ідеологічних функціях [10,с.39].В свою чергу Варналій З.С. виділяє два види функцій - економічні та соціальні [4, с.34].

Таким чином, оцінюючи роль та функції малого бізнесу із загальноекономічних позицій можна стверджувати, що цей сектор є одним із найбільш важливих діючих факторів економічного розвитку суспільства та ґрунтується на ринкових методах господарювання. Він сприяє соціально-політичній стабільності суспільства, відкриває простір вільному вибору способів та методів роботи на користь суспільства та забезпечує добробут тим, хто обрав шлях власної справи. Однак, слід відзначити, що процес становлення та розвитку малого бізнесу в народногосподарському комплексі України має ряд особливостей, властивих виключно національній економіці, дослідження та вивчення яких заслуговує на особливу увагу.

Крім того, у наукових колах не достатньо розв'язаним є питання розмежування чи ототожнення понять малого бізнесу та малого підприємництва. Тому **метою** нашого дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування суті та взаємозв'язку малого бізнесу і малого підприємництва. Адже, як зазначають А.В.Козаченко, А.Є. Воронкова, В.Ю. Медяник, В.В.Назаров „розуміння сутності малого бізнесу тісно пов'язано з розумінням сутності підприємництва”, [14, с.8]. Ці ж автори стверджують, що в ряді робіт, які вийшли на початку 90-х років ХХ ст., поняття „малий бізнес” та „мале підприємництво” ототожнювались. Тому не можна було розібратися про що йде мова, про малий бізнес чи мале підприємництво [14,с.8]. Ототожнення цих понять зустрічаємо у багатьох наукових публікаціях, у тому числі за авторством Биковця В, Долинського С.В. та інших [3;8]

На думку Збарського В.К. неправомірно говорити про „малих підприємців” і/або „мале підприємництво”, оскільки поняття „підприємництво” і „малий бізнес” хоч і взаємопов'язані але не еквівалентні. При цьому власник малого бізнесу або власник малої фірми, який керує своєю справою, - завжди підприємець, але не будь-яке підприємництво – малий бізнес [9,61].

Було б несправедливо не згадати про те, що першим систематизував значення та роль безпосередньо підприємництва і підприємця в суспільстві ще у 18 столітті А.Сміт у роботі „Дослідження про природу і причини багатства народів”. „Кожна людина, - писав Сміт, - яка створює і нарощує власне виробництво, тим самим

збільшує багатство суспільства. Кожний , хто збільшує свій капітал , збільшує і капітал суспільства ... Не потрібно державі втручатись у приватні справи , а необхідно створити умови для їх розвитку ,, [16,с.331-332]

На думку Збарського В.К підприємництво – надзвичайно багатогранна й інтегральна сфера людської діяльності , що межує у своїх різноманітних проявах із мистецтвом , наукою, спортом, грою, інколи з мистецтвом військової стратегії і....-цей перелік можна було б продовжити [9,с.61].

Герасимчук В.І. , Мірошніченко О.В., Онікієнко В.В. в науковій роботі „Малий та середній бізнес , як сфера зайнятості”[13]зазначають , що єдиного розуміння сутності підприємництва як економічної категорії в літературі не існує . Автори зауважують , що Р.Кантильйон вважав підприємцем індивіда , якому властиві передбачення і здібності до ризику і який реалізує їх з метою отримання додаткового доходу . Ж.Сей і А.Маршалл основною функцією підприємця вважали використання раціональної комбінації факторів виробництва (капіталу , землі, грошей) і отримання підприємницького доходу , а з точки зору Й.Шумпетера , праця набуває якісно нового характеру , якщо вона здатна прогнозувати і враховувати у процесі виробництва динамічно змінювані комбінації факторів і забезпечувати тим самим отримання підприємницького доходу. В сучасній економічній літературі підприємництво також пов'язується з управлінською діяльністю . Як управлінець , підприємець повинен контролювати розвиток власної справи , керувати найбільш важливими напрямками діяльності .Розмежування функцій власника та менеджера може призвести до того , що особиста економічна зацікавленість підприємця буде обмежена формами та величиною оплати праці , отриманого доходу , але не капіталу .

Підприємництво як активна , творча поведінка суб'єктів господарювання реалізується через *інноваційну діяльність* в умовах певного ризику і має на меті отримання особистої вигоди – матеріальної і моральної . Зацікавленість в інноваціях та здатність до ризику відрізняє підприємництво від інших видів економічної діяльності .

Інноваційність , як основну відмінну рису підприємництва , обґрунтував відомий економіст Й.Шумпетер у роботі „Теорія економічного розвитку „ , що вперше була опублікована ще в 1911 році. Цей науковець відмовився від традиційної економічної теорії і стверджував , що „нормою” здорової економіки є не рівновага або оптимізація , а динамічна нерівновага , що викликається діяльністю новатора підприємця і спрямована на утворення нового споживчого попиту , на отримання чогось іншого , відмінного від попереднього , що забезпечує якісно більш повне задоволення потреб . Зокрема , це може бути не зовсім нове , а базуватись на вже відомій споживчій вартості (товарі чи послугі) , але запроваджуючи нову технологію , збільшуючи віддачу на капітальні вкладення , підприємець може створити новий ринок і нового споживача [16] .

Добитися всього цього підприємець може за допомогою „ресурсу” , який вже існує , і в який він повинен „вдихнути” нове життя або знайти новий ресурс , який допоможе створити нові споживчі вартості , що приведе у кінцевому підсумку до так званого творчого руйнування. Справа в тому , що будь-який ресурс стає корисним тільки тоді , коли людина відшукає його в природі й наділить економічною цінністю. Тобто може отримати з нього або утворити з його допомогою нові товари або послуги .

Звідси випливає , що основним принципом теорії динамічної нерівноваги є *інноваційність* підходу , в результаті здійснення якого утворюється новий ресурс , що порушує прийнятий баланс. Інноваційний підхід слід розглядати як інноваційний процес , що відбувається постійно і цілеспрямовано в пошуках змін існуючої практики . як джерело отримання соціальних та економічних благ .

Відразу зазначимо , що в Україні правовий статус має лише поняття „підприємництво” , оскільки термін „бізнес” не зустрічається в жодному законодавчому акті . Згідно статті 42 глави 7 Господарського кодексу України *підприємництво* – це самостійна, ініціативна , систематична , на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних та соціальних результатів та одержання прибутку [7]

Деякі науковці підприємництво визначають як процес самовідновлення і самоорганізації підприємства, що здійснюється у взаємодії з мікро - та макросередовищем його функціонування. На їх думку категорію „підприємництво” можна характеризувати такими ознаками як системна відкритість, невизначеність, ризик, інноваційність.

На думку Воротиної Л.І. „... підприємництвом вважається не будь-яка діяльність виробника, банкіра, працівника торгівлі, сфери послуг, а лише діяльність *власника*, який самостійно чи із залученням найманої робочої сили розпочинає і здійснює виробництво, торгівлю тощо” [6, с.21].

Що ж до визначення суті малого бізнесу, то на думку Азізова С.П. та Камінського П.К. „малий бізнес – це сукупність малих і середніх підприємств, що прямо не входять ні в одне монопольне об’єднання і виконують підлеглу до монополій роль в економіці”. Автори також наголошують, що до малого бізнесу належить виробничо-господарська та інша діяльність індивідуальних, приватних і окремих малих підприємств, у тому числі селянських (фермерських) господарств та кооперативів, що співпрацюють з окремими підприємствами, діяльність яких спрямована на задоволення мінливих потреб [1, с.150].

Відомий учений, теоретик підприємництва Варналій З.С. пояснює *малий бізнес* як будь-яку діяльність малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб), спрямовану на отримання прибутку. Практично це може бути будь-яка діяльність, що не суперечить чинному законодавству, та спрямована на реалізацію власного економічного інтересу. Це не обов’язково особливо ризикова та інноваційна діяльність на засадах повної економічної відповідальності [5, с.7]. Підприємництво ж як економічна категорія – є особливий тип господарювання, де головним суб’єктом є підприємець, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній відповідальності, організує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу.

Відповідно до масштабів діяльності Варналій З.С. підприємництво поділяє на мале, середнє та велике. Він вважає класифікацію за масштабом винятково важливою, адже такий підхід дозволяє виявити і проаналізувати сильні та слабкі

сторони кожного суб'єкта з тієї чи іншої сфери підприємництва , визначити оптимальні варіанти їх співвідношення та взаємодії і на цій підставі дати відповідні рекомендації [5,с.29]

Мале ж підприємництво Варналій З.С. тлумачить як самостійну, систематичну, **інноваційну** діяльність малих підприємств та громадян-підприємців на власний ризик з метою реалізації економічного інтересу – отримання прибутку (підприємницького доходу) [5, с.6].

Лапуста В.Г. пояснює мале підприємництво як підприємницьку діяльність, що здійснюється суб'єктами ринкової економіки при певних встановлених законами, державними органами чи іншими представницькими органами критеріях (показниках) [12,с.5].

Вже вище згадуваний Варналій З.С. зазначає, що **суть малого підприємництва** закладена в його внутрішніх потенційних можливостях саморозвитку, самовдосконалення, що забезпечують вироблення та реалізацію ефективного механізму ринкового господарювання , використання різноманітних форм реалізації приватної власності навіть за умов нестабільного ринку . Зрозуміти **суть малого підприємництва**, визначити його довгострокові перспективи неможливо без з'ясування внутрішньої рушійної сили розвитку власності . Такою основою , що викликає незворотні , закономірні зміни різних форм власності або форм їх реалізації , є суперечлива взаємодія між відчуженням та привласненням . У процесі виробництва суперечність між відчуженням та привласненням знімається на підприємствах , що засновані, як правило , на власній праці (без найму робочої сили) або з використанням сім'ї (фермерські господарства , сімейні підприємства , майстерні , громадяни-підприємці тощо). При використанні найманої робочої сили існує закономірність, суть якої полягає в тому, що чим більше підприємство (відповідно власність) , тим більше залучається найманої робочої сили , а отже – зростає відчуження робітників від засобів виробництва і кінцевого результату діяльності [5,с.8].

З урахуванням існуючих у науковій літературі поглядів щодо суті малого підприємництва вважаємо за доцільне запропонувати наступне визначення: **мале**

підприємництво – це особлива система економічних відносин, при яких головною рушійною силою, суб'єктом господарювання є підприємець, який поєднує особові і матеріальні фактори відтворення на інноваційній основі, особистій ініціативі та економічній відповідальності і зацікавленості, ризику з метою одержання підприємницького доходу.

Що ж до розмежування понять „малий бізнес” та „мале підприємництво” якісним моментом Варналій З.С. вважає підвищений ступінь ризику та інноваційність, що властиві саме малому підприємництву.

Герасимчук В.І., Мірошніченко О.В., Онікієнко В.В. підтверджують думку Варналія З.С. тим, що поняття „підприємництво” виявляється не тотожним поняттям „бізнес” і „малий та середній бізнес”. Бізнес – це будь-яка економічна діяльність взагалі з метою отримання певної вигоди, а підприємництво як господарська діяльність здійснюється виключно на інноваційній основі. Що ж до малого бізнесу, то ним може вважатися будь-яка суспільно корисна діяльність фізичних або юридичних осіб, яка має на меті отримання прибутку через виробництво та реалізацію товарів і послуг, які здійснюються на основі законодавчих актів, що регламентують порядок їх створення, функціонування, чисельність персоналу та розвиток підприємницької активності [13,с.8].

На наш погляд протиставляти ці поняття також не слід, оскільки малий та середній бізнес без реалізації підприємницької ініціативи не можливий, часто він супроводжується ризикованою інноваційною діяльністю, навіть у традиційних сферах, і в цьому плані являється підприємництвом. У свою чергу інноваційне підприємництво часто реалізується у формах малого та середнього бізнесу. У цьому зв'язку можливо доцільно говорити про підприємництво у сфері малого та середнього бізнесу.

Наше дослідження не є остаточним і не ставить крапку у наукових суперечках щодо суті і взаємозв'язку малого бізнесу і малого підприємництва. Наукові пошуки тривають і результатом їх має стати єдиний методологічний компроміс думок різного спрямування.

Список літератури

1. Азізов С.П., Канінський П.К., Скупий В.М. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах : Підручник. _К.: ІАЕ УААН. – 834 с.
2. Анчишкин А. Наука – техника - экономика . 2-е изд.. – М.: Экономика , 1989 . – с.12 .
3. Биковець В. Перешкоди на шляху розвитку малого підприємництва в Україні та шляхи їх подолання // Економічний часопис ХХІ . – 2002 - № 6 .
4. Варналій З. С. Мале підприємництво України , - К.: Інститут приватного права і підприємництва АПрН України , 1997. – 34 с.].
5. Ваналій З. С. Мале підприємництво : основи теорії і практики . – 2 вид. випр. І доп. – К.: Знання . 2003 – 303 с.
6. Воротіна Л. І., Воротін В. Є. , Мартинюк Л. А., Черняк Т. В. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання . Київ: Видавництво Європейського університету, 2002, 307 с.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р., № 436 – IV // Відомості Верховної Ради України 2003 р., №18-22
8. Долинський С.В. Малі організаційні структури аграрних формувань та ефективність їх діяльності// Економіка АПК, 2003. №8. – с.38-43.
9. Збарський В.К. Методологічні підходи щодо понятійного апарату „малі форми господарювання” // Агро інком .- 2005 – № 3-4, с.61-66 .
10. Реверчук С. К. Малий бізнес : методологія , теорія і практика / Львівський державний ун-т ім.Івана Франка . – К., 1996. – 192 с.
11. Реверчук С.К., Крупка М.І. Анатомія малого бізнесу , Львів : Діалог,1996, с31-34].
12. Лапуста М.Г. , Шарщукова Л.Г. Риски в предпринимательской деятельности . М. : Инфра-М , 1996. – 224 с. – (Высшее образование)

13. Малий та середній бізнес як сфера зайнятості : методологія . аналіз проблеми розвитку / В.І.Герасимчук , О.В.Мірошніченко , В. В. Онікієнко : Рада по вивченню продуктивних сил України , Український інститут соціальних досліджень . – К.: УІСД , 2002 . – 116 с.
14. Малый бизнес : устойчивость . компенсаторные возможности / А.В.Козаченко , А.Э. Воронкова , В .Ю. Медяник , В.В.Назаров .- К.: Либра , 2003. – 328 с. – ил.
15. Никитин С., Трофимова Й. Зависимость эффективности производства от степени концентрации (на примере обрабатывающей промышленности США) // Соревнование двух систем . _М.: Наука, 1988. – с.200 .
16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов . – М., 1993 . – 483 с.